

Специфіка комунікативно-синкретичної моделі інтонування в дитячій субкультурі

*Аналіз феномену інтонування, як екзистенційно-буттєвої передумови духовної активності індивіда і однієї з універсальї функціонування людської культури, досліджується в просторі дитячої субкультури для доведення ідеї, що фізичний і духовний розвиток дитини є скороченим повторенням еволюції *Homo sapiens*, своєрідною онтофілогенетичною моделлю інтонаційного синкретизму, яка здатна відкрити нові сенси у вивченні природи людини. Міркування над психологічними, соціологічними, етнографічними дослідженнями вербального та невербального інтонування дитини вказують на важливість карти її тілесного ландшафту, так зване первісне збиральництво, значимість елементів анімізму в іграх, переживань екзистенційного жаху та ін., як основних етапів становлення людини. Звернення до дитячої субкультури дозволяє через інтонування в різних дискурсах уточнити сутнісні аспекти людини і наблизитися до складного завдання – створення єдиної теорії людини на основі гуманітарних і природничих наук.*

Ключові слова: філософська антропологія; інтонування; дитяча субкультура; комунікація; філософія культури.

*Анализ феномена интонирования, как сложной и актуальной формы коммуникации, исследуется в пространстве детской субкультуры для доказательства идеи, что физическое и духовное развитие ребенка является сокращенным повторением эволюции *Homo sapiens*, своеобразной онтофилогенетической моделью интонационного синкретизма, которая способна открыть новые смыслы в изучении природы человека. Размышления над психологическими, социологическими, этнографическими исследованиями вербального и невербального интонирования ребенка указывают на важность карты его телесного ландшафта, так называемое первоначальное собирательство, значимость элементов анимизма в играх, переживаний экзистенциального ужаса и др., как основных этапов становления человека. Обращение к детской субкультуре позволяет через интонирование в различных дискурсах уточнить существенные аспекты человека и приблизиться к сложной задаче - создание единой теории человека на основе гуманитарных и естественных наук.*

Ключевые слова: философская антропология; интонирование; детская субкультура; коммуникация; философия культуры.

*Analysis of the phenomenon of intonation studied in the space of children's subculture to prove the idea that the physical and mental development of the child is an abbreviated repetition of the evolution of *Homo sapiens*, a kind ontophylogenetic model intonation syncretism, which is able to discover new meanings in the study of human nature. Reflections on the psychological, sociological, ethnographic studies of verbal and nonverbal intonation child point to the importance of his bodily terrain maps, the so-called initial gathering elements of animism in games, experiences existential horror mandatory etc, as the main stages of human development. Appeal to children's subculture allows through intonation in different discourses clarify the essential aspects of human and closer to a complex problem - the creation of a single person on the basis of the theory of socio-humanitarian and natural sciences.*

Key words: philosophical anthropology; intonation; children's subculture; communication; philosophy of culture.

Постановка проблеми. Інтонування, як комунікативний вид активності людини в культурі, безпосереднє причетне до розуміння людини в цілому, бо повідомляє дещо таке, чого не можна досягнути жодним іншим шляхом. Ми не знаємо жодної людської спільноти, яка б обходилося без інтонації - процесу передачі досвіду відношень людської культури невербальними та вербальними засобами спілкування. Вона є настільки елементарною і загальною формою вираження людського духу, що розуміння її сутності й функцій поза взаємозв'язком із процесом становлення людства в цілому неможливе. Реконструкція розвитку моделі *Homo sapiens* як *Homo intonare* можлива через різні феномени сучасної культури, але найбільш виразною вона проступає в дитячій субкультурі. Актуальність дослідження феномена інтонування в просторі дитячої субкультури продиктована антропологічною цінністю дитини, яка через специфічну інтонаційну «логіку» реалізує себе в культурі «гут» і «зараз». Адже світ дитини в загальному комунікативному полі культури займає особливе місце і залежить від змін, розквіту або кризи всієї культури, тому завдяки інтонаційним особливостям дитячої субкультури ми маємо можливість наблизитися до сутнісних аспектів образу людини, який історично змінюється. Тобто, наблизитися до відповіді: хто ми?

Аналіз досліджень і публікацій. Зазначимо, що феномен інтонування як предмет філософування опинився на периферії дослідницької уваги і виявився роз'єднаним на окремі галузі: музикознавство, лінгвістику, літературознавство, культурологію, психолого-педагогічну галузь. Опосередковано до інтонування зверталися філософи при розгляді тематики нової рефлексивності (Т. Адорно, В. Біблер, М. Гайдеггер, Ж. Дерріда, Е. Кассіер, О. Лосев, М. Мамардашвілі, В. Суханцева, В. Табачковський). Але при цьому виявився втраченим єдиний смислосозначущий аспект інтонування і залишається недослідженою цілісна природа цього феномена. Саме тому інтонація та інтонування потребують інтеграції спеціально-галузевих і філософських методичних прийомів, що дозволить розширити дослідницьке поле філософської антропології і зміцнить категоріальний статус інтонації в теоретичній культурології.

Дитяча субкультура є складним, багаторівневим утворенням, основні характеристики якого системно почали вивчатися нещодавно. Традиційно світ дитинства раніше досліджували виключно фольклористи. Найкраще вивченими виявилися такі складові дитячої субкультури, як фольклорне надбання, дитячі ігри й мотиви ігрової поведінки, дитячий гумор і його вплив на становлення особистості. Окреслимо той блок пошуків вчених, який є перспективним для нашої теми. 1. Проблема дитинства як самоцінний період життя людини, що відбивається на всьому її подальшому існуванні, актуалізували психологи-гуманісти ХХ століття - М. Кляйн, Дж. Лешлі, М. Мід, Ж. Піаже, В. Штерн, Е. Еріксон та ін. 2. Цікава система розвитку дітей, обмежених психо-фізіологічно, здійснена І. Соколянським, О. Мещеряковим, А. Апраушевим та Е. Ільєнковим, довела, що сліпо-глухо-німі діти здатні соціалізуватися й будувати свою модель світу. 3. Фі-

лософську рефлексію дитинства в призмі відносин з дорослими запропонували М. Бубер, Ж. Лакан, Е. Левінас, М. Фуко, Х. Шюес. 4. Психісторії дитинства (Л. Демоз, І. Кон, Е. Нойманн, О. Ранк, З. Фройд, Е. Еріксон) відкрили самотність світу дитини як ресурсу в дослідженні антропологічних проблем, пов'язаних з пошуком природи і сутності людини. Але низка питань в дитячій субкультурі ще має численні лакуни й потребує вивчення, в тому числі й феномен інтонування, рефлексивне звернення до якого крізь різні дискурсивні практики дозволяє зануритися в специфіку базових властивостей людини та виявити соціокультурний дефіцит певних її чуттєвих станів.

Мета статті – довести, що фізичний і духовний розвиток дитини є скороченим повторенням еволюції *Homo sapiens*, своєрідною онтофілогенетичною моделлю інтонаційного синкретизму, що здатна відкрити нові сенси у вивченні філософії людини.

Виклад основного матеріалу. Завдяки етнографічним і соціологічним дослідженням було доведено існування в будь-якій культурі специфічної «дитячої традиції», що містить у собі сукупність різноманітних форм активності дитячої групи, має тенденцію повторюватися із покоління в покоління і тісно пов'язана з особливостями психічного розвитку й характером соціалізації дітей у рамках даної культури [1]. Ми вважаємо, що в *дитячій субкультурі* до наших днів зберігається взаємопереплетіння різних форм інтонаційного синкретизму, органічно пов'язаних з життям суспільства у всіх його проявах.

Загальновідомим є принципний консерватизм дитячого середовища, що утримує відгомони реліктових форм синкретичної поведінки. Дослідники не без підстав убачають «онтофілогенетичні» зв'язки між дитячим світорозумінням і першовитоками співмовлення взагалі. Онтофілогенетичні паралелі можуть бути лише додатковим аргументом у пошуках початкових інтонаційних форм і повинні корелюватися з іншими, більше достовірними способами.

Так вікова й експериментальна психологія відзначають, що белькотання дітей при становленні мовлення є абсолютно однаковим (універсальним) у всіх культурах: це – не говір і не спів, але він містить зародки і того й іншого [2, с. 42]. Записи «агукання» 3-4-х місячних малюків демонструють найархаїчний вид «співу», заснований на вільному перебиранні (чергуванні) голосових реєстрів, що мають різні темброві якості й нерідко перевищують октаву [3, с. 236–237]. Саме крізь дитяче белькотання можна відчутти послідовність основних етапів в освоєнні інтонаційного простору.

Цей простір починається вже в ранньому дитинстві через звернений до малюка материнський фольклор – промовки, пестушки, потішки, колискові пісні, інтонаційний контур яких задає певну систему основних координат, важливих у самовизначенні дитини із світом.

«Сорока-Ворона кашку готувала, діточок годувала: цьому дала, цьому дала...» - промовляє мати, перебираючи пальці немовля, яке сидить у неї на колінах. Важливість цих пальчикових ігор неocenенна:

таким шляхом дорослий допомагає дитині формувати образ власного тіла - бази для розвитку її особистості. Саме тіло дитини першим вступає в безпосереднє зіткнення із світом і проживає всі перипетії цієї взаємодії. Воно є носієм почуттів, думок, переживань, фантазій і одночасно – знаряддям реальних дій і вчинків. Пам'ять про емоційно значущі події зберігається не тільки в душевних спогадах, але й в самій плоті тіла: вона кодується там на «мові» дрібних м'язових напруг [4]. Крім того, наявність тіла – це критерій істинності твердження «я існую». Тілесні ігри допомагають дитині відчувати й емоційно прожити свої частини тіла в живому контакті з тілом матері. В результаті тілесне «Я» починає сприйматися як стійка сукупність тактильних, кінестетичних, зорових, вестибулярних відчуттів. А в міру того, як дитина навчається не тільки безпосередньо відчувати, але й знати, де і скільки в неї очей, вух, пальців, рук, в міру того, як вона запам'ятовує їх назви й взаєморозташування, - у неї починає складатися *схема тіла*. Схема тіла являє собою узагальнену знакову структуру - щось подібне до карти тілесного ландшафту, на якій позначені найбільш важливі пункти [5, с. 12].

У традиціях дитячого спілкування вовтуження одного з іншим («купа-мала») завжди займає важливе місце. Прагнення до тілесного контакту через живу взаємодію з іншими людьми розвиває тілесну чуйність (емпатію) й близькі рухові комунікативні навички, виступаючи свого роду матеріальним конденсатом дитячого соціуму. Відомо, що для дітей пізнати - це доторкнутися. У такому щільному зіткненні пізнання себе та інших йде набагато швидше.

Отже, тілесний досвід – вихідна точка відліку, головний універсально-вимірювальний модуль для виокремлення дитини з оточуючого середовища, усвідомлення своєї присутності в світі та орієнтації у фізичному просторі: не дарма в основу стародавніх мір довжини покладалися розміри окремих частин людського тіла – товщина пальця, довжина долоні й стопи, відстань від кисті до ліктя, довжина кроку тощо. Недолік необхідного дитині обсягу доторкань і розмаїтості тілесного спілкування з матір'ю й однолітками, а також неповнота проживання початкових стадій рухового розвитку зберігає і в подальшому підсилює інфантильність, що виступає серйозною соціально-психологічною проблемою в житті дорослої людини [5, с. 232].

Тілесна моторика, як базовий компонент дитячої комунікації, завжди супроводжується звуковими сигналами. Психофізіологія пояснює це ще недостатньо розвиненими внутрішніми гальмовими процесами у корі головного мозку, внаслідок чого невтримні емоції пронизують всю суть дитини, отримуючи своє матеріальне втілення не тільки в зовнішніх рухах – міміці, пантоміміці, жестах, але й у русі м'язів мовного апарату, що продукує звуки. Хватальний жест дитини і звуки, що інстинктивно лунають, з'являються одночасно. Неодноразово повторювані в конкретній ситуації звуки викликають утворення тимчасового зв'язку в мозку дитини між даними звуками й тим, що їх супроводжувало – звуки починають асоціюватися з відповідними діями. Поступово звук із засобу мимого

вільного вираження емоцій перетворюється в доцільну реакцію [6, с. 187]. В цьому плані важливим є не тільки те, що інтонують самі діти (як сигнал певних потреб), а й те, що інтонуються для них дорослими, які «повертають» дитині сформовані в певній етнічній культурі інтонаційні моделі поведінки (звуки, склади, слова, жести, міміку). В аспекті, що цікавить нас, інформативними є обидва види інтонації, між якими існує своєрідний ланцюг, що утворює єдиний інтонаційний масив, в якому інтонаційні уявлення дитини виступають у вигляді ефективного зв'язку, що цементує комунікацію поколінь і здатний краще донести до нас вихідні норми такої поведінки.

Так, наприклад, вбудовуванню дитини в культуру інтонацій допомагають колискові пісні. По-перше, ритм колискової пісні синхронізує ритми подиху й серцебиття матері й дитини і, як внутрішнє настроювання на іншу людину, є архаїчним, універсальним і найбільш успішним засобом спілкування. Загальний ритм такої єдиної енергоінформаційної системи формується ще в утробі матері¹, коли її інтонації буквально просочують все тіло маленької істоти. У дрімотному стані її душі вкорінюються й закріплюються давні, цілісні й потужні образи, які є згустками найголовніших життєвих змістів, що передаються в народній традиції [5, с. 19]. По-друге, у цих піснях часто дуже докладно й перебільшено позитивно описується колиска - перше власне місце дитини в цьому світі, її вихідний особистий простір [7, с. 47]. По-третє, важливим завданням подібних наспівів є формування «базової довіри до життя», де теплість, ніжність і турбота, що інтонуються, викликають інтуїтивну впевненість маляти в тім, що життя гарне, що дитина є бажаною, її завжди захистять і не кинуть [8, с. 346]. По-четверте, у колискових піснях перед дитиною розгортається перспектива її майбутнього самостійного життя, тобто задається структура соціального простору, у якому вона знайде собі місце, а також моральні імперативи її поведінки.

Таким чином, інтонаційне підґрунтя колискової пісні ніби кристалізує величезний духовний досвід людства: воно заздалегідь закладає систему відносин у світі людей, визначає цілі й границі життя дитини, знайомить із розміщенням сил (людей, тварин, міфологічних персонажів) на інтуїтивно-екзистенційному рівні.

Налагодженню комунікативних навичок сприяє зорово-моторна координація, що відпрацьовується в перших хаотичних карлючках-малюнках, які дитина починає робити в кінці першого року життя, коли очі звикають стежити за графічними рухами руки. Карлочки свідчать про те, що дитина освоїла простір аркуша, залишила видимі сліди своєї присутності в цьому світі в лініях, крапках, плямах. До того ж образотвор-

¹ Вплив різних видів інтонування на ще ненароджену дитину підтверджується дослідженнями пренатальних психологів, в опорі на які складається досить ефективна практика інтонаційної пренапедії (внутрішньоутробного розвитку). Для етнографів, що спостерігали поведінку вагітних жінок у традиційних суспільствах, у цьому немає нічого несподіваного.

чі дії нагадують деякий магічний акт: намалювати означає викликати щось із небуття, змусити бути.

Як стверджує фізіолог І. М. Сеченов, рука, що рухається, завжди спочатку вчить око: пізнавальні дії рук дитини, які хапають, обмацують краї предмета, навчають очі такої ж стратегії поведінки [9, с. 168]. Очі незабаром звикають досліджувати контур видимого об'єкта за допомогою цих дій, але вже на відстані. Кожний предмет, що здобуває в такий спосіб своє місце й форму, відрізняється для дитини від інших.

У віці трьох-чотирьох років з'являються малюнки з лінією «землі» (низу) і «неба» (верху), між якими розміщуються в ряд персонажі, що розташовані завжди на повний зріст обличчям до глядача таким чином, щоб не загороджували один одного. Таку стрічкову (фризову) композицію першим описав мистецтвознавець А. В. Бакушинський ще на початку ХХ ст. Вона зацікавила його своєю подібністю з композиційними принципами давньоєгипетських зображень. Фризова композиція є першою спробою дитини побудувати систему просторових координат з вертикаллю як головним структуроутворюючим принципом світу (поділ аркуша на верх, середину, низ). Це найдавніша в історії людства модель символічної організації простору, що втілювалася в різних культурах в образі Світового дерева (крона, стовбур, коріння).

Особливості зорового сприйняття дитиною оточуючого світу нагадують мозаїку. По-перше, вона більшою мірою, ніж дорослий, виявляється «пійманою» тим об'єктом, на який дивиться в цей момент: дитина не може розподіляти свою зорову увагу й інтелектуально обробляти велику ділянку видимого поля. По-друге, якщо їй треба щось розглянути, вона намагається підбігти, нахилитися ближче – те, що здавалося вдаліні невеликим, миттєво виростає, заповнюючи собою поле зору. Тобто найбільш мінлива для дитини метрика видимого світу – розміри окремих предметів. Здається, що зоровий образ ситуації в дитячому сприйнятті можна порівняти з натурним зображенням, зробленим недосвідченим малювальником: вимальовування будь-якої важливої деталі виходить занадто великим, на шкоду загальної домірності інших елементів малюнка. Розмір того або іншого фрагмента малюнка прямо залежить від ступеня значущості, що йому надає малювальник, як у первісних наскальних малюнках, на стародавніх іконах або в живописі середньовіччя.

Загальнолюдська здатність довільно міняти систему просторових координат, що дозволяє побачити усередині чогось великого дещо мале, і навпаки, через це мале, роздивитися ще один світ, що збільшується на очах, отримало назву «пульсація простору» [5, с. 117]. Суб'єктивне переживання «пульсації простору» дитиною обумовлено спільною роботою зорового сприйняття, рухових функцій і символічних актів мислення, що дозволяють легко й пластично робити зрушення вектора зору. У дорослих все навпаки: жорсткі рамки звичної картини світу набагато міцніше тримають їх у своїх межах.

На ранній стадії в дитячій субкультурі виникають відзвуки первісного збиральництва, яке також вимагає концентрації зору і його координації з руховими

діями. Збиральництво вражає тим, що знайдені дитиною «штучки» зазвичай не мають ніякої споживчої цінності навіть для неї самої. Це переживання такого етапу формування дитини, коли вона вже виділилася з «безмовного існування» навколишнього світу й стала відчувати окремість особистого буття («Я є», «Я можу»), але ще не налагодила із світом усвідомлені стосунки. У силу цього дитина протиставлена множинній цілісності світу, але одночасно й причетна до нього. Подібне позитивне надбання задає глибинне переживання самотності індивідуального існування, яке дитина починає відчувати в самій собі й інтуїтивно розпізнавати в доступних їй моделях життя. Однією з таких моделей виявляються «штучки», що випали зі звичного кола, у якому в них було своє місце, і тепер валяються на дорозі неприкаяними. Зіштовхнувшись із проблемою буття «самотніх» (загублених) речей дитина прибирає їх до рук і вводить в орбіту власних інтересів без певної мети.

Приблизно в віці п'яти років дитяче збиральництво здобуває риси «скарбниці» – коробки, скриньки, мішечки, кишені стають сховищем особистісно значущих речей. Це свого роду таїнство, приховане від очей інших і розглянуте наодинці, пов'язується з даром долі, сюрпризом, несподіваною вдачею й нагадує первісну віру в чудеса. Спостережливість, фантазування й здатність асоційовано радіти будь-якій дрібничці є для дитини щастям в чистому вигляді – в його повній здійсненності. Дорослий індивід, навпаки, переживає будь-що дисоційовано: відчуває й осягає себе частково – пораненим ніщо, відірваним від буття, але саме з цього моменту починаються акти філософування як запитування про сенс свого життя.

Етап накопичення (шість-сім років) знаходить своє відображення у колекціонуванні, що заміщає «скарбницю». В основу колекції закладений вже принцип підбору матеріалу, систематизований за певними ознаками. Якщо «скарбниця» індивідуальна, то колекція соціальна – є регуляцією мінових відносин між дітьми, предметом гордості, суперництва й показником стратифікації дитячого колективу², що свідчить про якісно новий тип спілкування у відношенні до цікавого їй предмета. Недиференційованість світу й схильність наділяти неживі предмети душею, здатністю до самостійного таємного життя сходять до такої характерної риси синкретичних епох як *анімізм*.

² *Негативний вплив сучасної мас-культури на дитяче колекціонування пов'язаний з використанням світом дорослого бізнесу психології дитини. Штучно роздмухувана рекламою пристрасть молодших школярів до збирання картинок, наліпок, іграшок наполегливо нав'язує вибір об'єктів низького рівня художнього виконання, не залишає дитині права власного вибору. По-друге, у справу втручаються гроші. Здобуте й куплене – це принципово різні речі: якщо якість здобичі обумовлена особистісними здібностями дитини, то кількість і якість купленого залежить від фінансових можливостей батьків. Так відбувається істотна підміна: власні ресурси втрачають своє значення в порівнянні з ресурсами штучними (грошовими), які формують у дітей психологію споживача.*

Відображення елементів анімізму в дитячій субкультурі втілюється в згуківаннях і колядках, «викликаннях» і «ворожіннях», де цінним є не стільки особистий досвід, скільки відчуття співпричетності до колективного дійства, що є надважливим в соціалізації дитини. Наприклад, звертання до сонечка, щоб воно полетіло на небо, де його чекають дітки; до равлика, щоб він висунув свої ріжки й зупинив дощик; викликання гномів та домовиків по допомогу. Така апеляція до природних стихій та героїв казок нагадує інтонації язичеських та міфологічних обрядів, що сходять крізь глибину століть буквально «до грецьких календ». В подібних «ритуалах» голосова інтонація є чи не найсуттєвішою. Адже з усіх способів голосової сигналізації наслідувальні звуки легше й зрозуміліше всього виражають уявлення про даний предмет або дію. Той факт, що мовлення дітей несе в собі чималий звуконаслідувальний елемент³, вказує на те, що даний принцип повинен був відігравати важливу роль у житті первісної людини. Ці реліктові згуківання і наспіви демонструють, що в першу чергу відбирається дітьми з інтонаційних запасників культури, і в якому ретроспективному напрямку робить свою селекцію редуруюча дитяча свідомість.

Розвиток дитячого мовлення, в якому виразно проявляються етапи становлення і закріплення інтонаційних формул, є ґрунтом для його аналогії із процесом походження мови у пралюдей, розвитком їх невербального і вербального мислення. Сучасна психолінгвістика вважає, що для процесу становлення й розвитку мовлення дитини, як і первісної людини, характерні емоційно-вольові сигнали, що виражають тільки внутрішні стани; інтонаційно забарвлені словачення невираженої бінарної структури із предметною спрямованістю; двослівні речення «телеграфного» типу; граматично неформлені багатослівні речення; синтаксично складні висловлювання, що виявляють оперування такими категоріями, як суб'єкт і об'єкт дії, його місце й напрямок, екзистенційність і приналежність. Але змістовний контур мовлення, особливо звернений до дитини, розпізнається нею виключно через інтонації аж до кінця молодшого шкільного віку.

В основі дій дитини лежить втілення дії-гри, що супроводжується звуком, словом, зоровим образом, ритмічними жестами, мімікою. Давні інтонаційні формули, що збереглися в дитячих приспівках, дражнилках і лічилках, демонструють узгодження цих різних видів інтонування. Приміром, лічилка – це рудимент, залишки раніше існуючих форм, які зазна-

³ Наведемо приклад із спостережень Ч. Дарвіна за своїм онуком. Дитина, яка тільки почала говорити, називала качку словом квак, і відповідно (асоціативно) вона стала так називати і воду. Далі малюк почав використовувати це слово для позначення всіх птахів і комах, з одного боку, і будь-якої рідини, з іншого. Нарешті, внаслідок такого принципу схожесті він позначив цим терміном всі монети, бо одного разу побачив на французькій монеті зображення орла [10, с. 31–32].

ли «вторинну обробку» в дитячій субкультурі, і неодноразово «занурюючись» і «спливаючи» у процесі інтеріоризації й екстеріоризації, відтворюють первинний синтез станів і дій людини.

Лічилка є зачином до дитячої гри й, здавалося б, не виконує самостійної функції. Насправді, вона охоплює комплекс різних проблем, внутрішньо досить гармонійно поєднаних. Ритмічні акценти лічилки, мета яких виділити індивіда із групи граючих, – це не що інше, як відпрацювання системи означування (як карбу на деревах, рахунок на пальцях, вузлики на пам'ять в давніх культурах). Крім того, лічилка дозволяє дитині опанувати етап предметного рахунку на пальцях⁴, відпрацьовуючи не тільки логіку, а й тілесну моторику, що також свідчить про період, коли тіло людини було мірою всього. Емоційно забарвлена, як правило, розспівувана й багаторазово повторювана лічилка відтворює механізм ранніх етапів розвитку поведінки, волі, спілкування людини у філо- і онтогенезі. Вона враховує специфіку дитячого сприйняття, яке перебуває ніби на межі двох світів: у дитини «зоровий реалізм» (те, як вона бачить об'єкт) і «інтелектуальний реалізм» (те, як об'єкт їй представляється) співіснують: один – у сенсорному плані відповідає даним досвіду, інший пов'язаний з полем інтелектуальних уявлень [11, с. 196].

Лічилки, задіяні в спілкування дітей, складають ритмічно організовану систему взаємин, своєрідний резонансний контур, який повинен дійти до певного напруженого стану, що однаково афективно переживається всіма, бо будь-кому страшно «вийти геть»⁵. Такий вирок лічилки дітьми ніколи не заперечується – підпорядкування колективному рішенню є беззастережним.

Серед лічилок певне місце займають так звані «замні», що складаються з набору зовні безглузких слів. Наприклад: Ені-бені, рікі-фракі, тар-барбар, торбарба, пері-нері тощо. Фольклористи, що займаються аналізом таких лічилок, виявили в їх складі сильно перевернуті обривки католицьких, мусульманських і навіть іудейських молитов [12].

У лічилці, таким чином, згорнуті, перероблені інтонації архаїчної культури, які, як гармонійний сакральний «архетекст», утримують картину світу. У цілому механізм асиміляції й інтерференції – культурного «переварювання» текстів – свідчить про певні загальні закономірності розвитку й становлення інтонаційного досвіду людства.

Варто підкреслити, що будь-яка гра, як шлях проникнення дитини в реальність, породжує дитячу фантазію, а не навпаки: гра з'являється з розбіжності операцій з дією (як послідовним ланцюгом операцій), тобто сама будова ігрової діяльності є такою, що в

⁴ Лічба, якій навчають сучасних дітей на комп'ютері, веде до сакралізації машини, відчужує дитину від самої себе і закріплює її руйнівні стосунки з технікою.

⁵ Відомо, що найстрашніше покарання первісної людини було пов'язане з вигнанням із громади, без якої вона не виживала.

результаті робить необхідним народження уяви [9, с. 491]. Твердження, що «дитина загралася» – так захоплена грою, що почала втрачати відчуття реальності, є невірним: дитина ніколи не схожа на людину, охоплену галюцинацією. Для неї перешкода, границя не перетворюється в образ перепони – просто ігровий зміст ніби заслоняє собою реальне значення (але не образ!) [Там само, с. 493].

Ілюстрацією таких ігрових дій є відвідування «страшних місць», яке діти воліють робити не поодиночі, а групою. Така колективна гра є однією із ранніх спроб емоційного проживання значущих елементів навколишнього середовища й формування дитячого міфу про світ. Вражає те, що в особливому просторі «страшного місця» навіть час лине по-іншому: події, які в *Цьому світі* (історичному) давно пройшли, у *Тому світі* (вічному) ще тривають. Стикнувшись з подіями *Того світу* зможе той, хто здатний перескочити через часову межу між двома світами. Дітей тягне в «страшні місця» якась могутня сила всупереч розуму й страху, змушує переступити заборони, постояти у небезпечного порога й пережити щось винятково важливе, без чого буде важко жити далі. Навіщо? Щоб відчувти *екзистенційний жах*⁶.

Сучасна філософія інтерпретує екзистенційний жах як провал у виток своєї конечності, коли людина ніби ненароком заглядає в очі смерті. Тут світ розмикається, перестає бути тотальністю всього безпосередньо існуючого, знаходить пряму перспективу, необхідну для погляду, який виявляє інше – можливість власного смислу. Екзистенційна феноменологія вважає, що якщо індивід не зазнав справжнього жаху, повноти нестримного трепету, то про розумну самість говорити ще немає ніяких підстав. У цьому сенсі екзистенційний жах – це переживання, що приводить людину в почуття в розумінні людської чуттєвості взагалі. Основні модуси жаху – емпіричний, трансцендентальний і екзистенційний – це способи прорватися до справжніх переживань, відчувти інтенсивний стан, що мобілізує індивіда до самих глибин. Саме в цей момент логос наділяється ейдосом як здатністю щось побачити. Навіть якщо жах не переборений, але хоча б випробуваний, він задає мірність для конститування людської реальності і підштовхує до міркувань: що необхідно для того, щоб бути людиною [14, с. 100]. Гіпотезу формування людської психіки і свідомості в результаті зустрічі з жахливим висловлює й аналітична психологія: «Виникнення людської здатності до рефлексії, – вважає К.-Г. Юнг, – з'явилося із хворобливих наслідків емоційних потрясінь, які дозволяють запам'ятати своє переживання назавжди»

[15, с. 84]. Додамо, що ці переживання обов'язково кодуються в карті тілесності.

Потреба в екзистенційному жаху в дитячій субкультурі – це майже акт священного обряду, де екстремальні ситуації стимулюють парадоксальну поведінку дітей, в якій порушується інстинктивно-біологічна програма, закладена на генетичному рівні. Ця поведінка примушує дітей діяти відповідно до знаків (а не сигналів), які позначають певну ситуацію і вимагають конкретних дій, що суттєво прискорює процес передачі й закріплення інформації вже не на генетичному рівні, а на рівні усвідомленої комунікації.

Висновки. Отже, по-перше, духовний розвиток дитини є скороченим повторенням людської еволюції, своєрідною онтофілогенетичною моделлю інтонаційного синкретизму. Голосові та слухові передумови в дитячій субкультурі хоча й виступають чітко, але їх інтонаційна впорядкованість пов'язана не тільки з метром, ритмікою, тембрами, але й з поза акустичними та поза артикуляційними контекстно-ситуаційними моментами – жанрово-побутовими функціями, з пластикою рухів, ритуальними діями, тобто всім укладом життя, притаманним колись прадавній людині. Основні функції такого дозвілля – соціалізуюча, пізнавальна, ініціальна.

Всі дитячі стратегії розширення простору, взаємини з навколишнім світом та іншими людьми допомагають реконструювати сигнально-комунікативну систему інтонаційного синкретизму з його різними етапами розвитку. По-друге, рефлексія специфіки інтонування в дитячій субкультурі сигналізує про культурний дефіцит певних чуттєвих станів сучасної людини, який відчувається кількісно (нестача будь-чого) і якісно (сенси), по-третє, звернення до дитинства дозволяє через інтонування в різних дискурсах виявляти сутнісні аспекти людини, і стає надією на те, що складне завдання – створення єдиної теорії людини на основі суспільно-гуманітарних і природничих наук – є не мрією, а реальністю.

⁶ В розумінні Г. Гегеля жах тотожний порожньому ніщо, яке є першим визначенням людини. В листі до друга Г. Гегель зізнається, що протягом двох років жажався, що божеволіє. Ймовірно, саме пережитий філософом онтологічний жах був останньою ланкою на шляху до створення системи, крижана завершенисть якої найвідчутніша в «Феноменології духу»: тут Г. Гегель торкнувся безодні і повернувся до неї спиною – у нього вмерли сумніви [13].

ЛИТЕРАТУРА

1. Осорина М. В. Современный детский фольклор как предмет междисциплинарных исследований / М. В. Осорина // Советская этнография. – 1983. – № 3. – С. 34–35.
2. Мазель Л. Проблемы классической гармонии / Лев Мазель. – М. : Музыка, 1972. – 616 с.
3. Гальперин П. Я. Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных способностей // Исследование мышления в советской психологии / Петр Яковлевич Гальперин. – М. : Наука, 1966. – С. 236–277.
4. Лоуэн А. Язык тела / Александр Лоуэн. – СПб. : Академический проект, 1997. – 383 с.
5. Осорина М. В. Секретный мир детей в пространстве мира взрослых / Мария Владимировна Осорина. – Изд. 3-е. – СПб. : Речь, 2004. – 276 с.
6. Леонтьев А. Н. Очерк развития психики // Алексей Николаевич Леонтьев. Эволюция психики. – М. : МОДЭК, МПСИ, 1999. – С. 163–287.
7. Детский поэтический фольклор: [антология / сост. А. Н. Мартынова. – Studiorium Slavicorum monumenta. Tomus 15]. – СПб. : Дмитрий Буланин, 1997. – 577 с.
8. Эриксон Э. Детство и общество / Эрик Хомбургер Эриксон: [пер. с англ.; 2-е изд., перераб. и доп.] - СПб. : Ленато, АСТ, Фонд «Университетская книга», 1996. – 592 с.
9. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики. 4-е изд. / Алексей Николаевич Леонтьев. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1981. – 584 с.
10. Спиркин А. Г. Происхождение языка и его роль в формировании мышления // Мышление и язык / Александр Георгиевич Спиркин: [под ред. Д. П. Горского]. – М. : Гос. изд-во политической литературы, 1957. – С. 3–72.
11. Валлон А. От действия к мысли. Очерк сравнительной психологии / Анри Валлон: [пер. с фр.; общ. ред. и вступ. ст. А. Н. Леонтьева] – М. : Directmedia Publishing, 2008. – 416 с. – Серия «Психология – классические труды».
12. Виноградов Г. С. Страна детей: Избранные труды по этнографии детства / Виноградов Георгий Семенович. – СПб. : Историческое наследие, 1998. – 549 с.
13. Фокин С. Постскриптум. Жорж Батай: Под маской Гегеля // Батай Ж. Из Внутреннего опыта. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.infoliolib.info/philos/batai
14. Ужас реального / Горичева Т., Иванов Н., Орлов Д., Секацкий А. – СПб. : Алетейя, 2003. – 288 с. – Серия «Петербургский текст».
15. Человек и его символы: [под ред. К.- Г. Юнга. Перевод с англ. под общ. ред. В. Зеленского]. – СПб. : Б.С.К., 1996. – 454 с. – Библиотека аналитической психологии.

Рецензенты:

Осипов А. О., д-р філос. наук, професор;

Стадник М. М., д-р філос. наук, професор.

© Маргеліс Н. В., 2016

Дата надходження статті до редакції 25.10.2016